

Тимченко В.М.

Турецький мандрівник

Евлия Челебі

про фортеці Полтавщини середини XVII ст.

Полтава

2005

Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації

Тимченко В.М.

**Турецький мандрівник
Евлія Челебі про фортеці
Полтавщини середини XVII ст.**

Серія
“Джерела з історії Полтавщини”
Випуск 3.

Полтава
Фірма “Техсервіс”
ВЦ “Археологія”
2005

БКБ 63.2.3 (4 УКР. — 4 Пол.)
Т 41

Т41 ТИМЧЕНКО В.М. Турецький мандрівник Евлія Челебі про фортеці Полтавщини середини XVII ст. — Полтава: Вид-во “Фірма “Техсервіс”, ВЦ “Археологія”, 2005. — 16 с. — Серія “Джерела з історії Полтавщини”. — Вип.3. — Укр. м. — (Центр охорони та досліджень пам’яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації).

До уваги загалу пропонуються свідчення відомого турецького мандрівника Евлії Челебі про міста і містечка Полтавщини середини XVII ст. У десяти книгах “Опису подорожі” містяться не тільки детальні дані про Стамбул, Бурсу, Ізміт, Трабзон, Крим, Кавказ, Іран, Анатолію, Сирію, Палестину, Австрію, Німеччину, Єгипет, Судан та Ефіопію, а й Українські землі. У 1657 та 1666 роках мандрівник побував й на Полтавщині. Саме уривки з описами Лубен, Кобляк та Кременчука із коментарями і складають основу зміста видання.

Для істориків, етнографів, краєзнавців, студентів, учнів шкіл, широкого кола читачів.

Друкується за рішенням Вченої Ради Центру охорони та досліджень пам’яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, протокол № 2 від 20.06.1999 р.

ISBN 966-8892-03-8

© Гаврилюк В.М., 2005
© Видавництво “Фірма “Техсервіс”, 2005
© ВЦ “Археологія”, 2005

До цінних джерел з історії Хмельниччини та Руїни належить "Опис подорожі" турецького мандрівника Евлії Челебі. По Україні він здійснив дві подорожі — у 1657 і 1666 рр. Стосовно історії Полтавщини твір цікавий описами її містечок: Лубен, Кобеляк та Кременчука. Як розвідника Евлію Челебі найбільше цікавили бойова міць пристепових українських фортець та характеристика територій, що їх оточували: потужність укріплень, розмір залоги, стан фортечної артилерії (зокрема, калібр гармат), наявність запасів продовольства та боєприпасів, місцева політична обстановка та адміністративне підпорядкування.

За основу цитованих нижче уривків узятий російський переклад 1961 р., з деякими виправленнями [Евлия Челеби, 1961].

Подорож Евлії Челебі 1657 р. [ФОРТЕЦЯ ЛУБНИ]

"Оглянувши цю фортецю [Київ], ми разом з ханом знову повернули назад. Рухаючись то на схід, то на киблу*, ми подолали відстань у п'ять переходів, при цьому розграбувавши та спустошивши непокірні, бунтівні селища як на лісових шляхах, так і у безкраїх степах. По тому, прямуючи на киблу, ми прибули до фортеці Лубни.

Здавна ця фортеця знаходиться під владою польського короля і займає положення самостійного прикордонного воеводства. Вона має сімнадцять тисяч добірного війська і сім тисяч підданих-козаків. З цієї фортеці прави-

* Кибла — бік, куди мусульмани повертають обличчя під час молитви, напрямок на Мекку. Евлія Челебі використовує цей термін досить вільно, розуміючи під ним і південь, і південний схід, і південний захід [Евлия Челеби, 1961; термінологічний коментар О.Д.Желтякова].

тель її разом зі своїм полком вийшов зустрічати хана зі словами: "Милості просимо". Поруч з фортецею ми скуштували різні частування, а веселощі почалися, коли з неї гримнули тисячі гармат, а також прибули щедрі дарунки від її правителя. Його високість хан зробив під фортецею зупинку на два дні. При цьому всі барабани, зурни й органи, що знаходилися при полонених, яких [хан] узяв з їхніх фортець, були звалені в купу. А всі їхні прапори з хрестами були розвішані.

Зовнішній вигляд фортеці Лубни. Ця красива, побудована з цегли, шестикутна фортеця стоїть біля берега ріки, на схилах пагорбів, у північній частині Лубенського степу. Довжина її [стіні] становить сім тисяч кроків. У ній є арсенал, чудові гармати, за міськими стінами знаходиться сім церков із дзвонами. Троє воріт, шість бастионів і веж її — міцні, а рів — глибокий. Усередині фортеці нараховується чотири тисячі будинків, критих тесом, з верхніми поверхами. У цілому в фортеці тисяча крамниць, і в усіх продаються коштовні тканини. Однак різнобарвні кручені шовки дуже дорогі. Через те, що була неділя, вся фортеця від самих воріт була прикрашена прапорами. І гармати стільки стріляли, що здавалося, немов постріл лунав щоразу, як за їдою осушували чашу. Рушивши разом з ханом з-під цієї фортеці і повернувши на північ, ми в два переходи досягли фортеці Бубнове".

Коментар.

На початку розповіді про місто Лубни Євлія Челебі згадує політико-адміністративні реалії, що передували національно-визвольній війні українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. Тоді фортеця справді знаходилася під владою польського короля. Але реальним правителем Лівобережжя і Правобережжя був найбільший польський магнат тодішньої України, воєвода руський, Єремія Вишневецький (1612-1651), "столицею" володінь якого були Лубни. Проте номінальним центром воєводства був Київ. Отже, під "прикордонним воєводством" Євлія Челебі розуміє прикордонні володіння Є.Вишневецького, окремих край, що називався "Вишневечиною". За батьком, князем Михайлом, православним овруцьким старостою, Є.Вишневецький походив з роду турово-пінських Рюриковичів — князів Несвіцьких з Волині. За родоначальника цієї гілки вважають князя Федора Несвіцького, від якого, крім Вишневецьких, пішли роди Збараських, Порницьких і Воронєцьких. Прізвище Вишневецьких походить від замка Вишневець на Волині (нині районний центр Житомирської області). Матір`ю

Є.Вишневецького була дочка молдавського господаря Регіна Могілянка (1589-1619), визначна православна меценатка, двоюрідна сестра Київського митрополита Петра Могіли, фундаторка декількох монастирів, зокрема лубенського Мгарського.

Виховуючись при дворі свого родича Констянтина Вишневецького, Єремія підпав під сильний вплив католицизму і польської культури, а потім, закінчивши єзуїтську колегію у Львові, отримав блискучу військову освіту в Італії та іспанських Нідерландах. У 1631 р. молодий Вишневецький повертається до Батьківщини, а у наступному році приймає католицизм, після чого розпочинає велику акцію колонізації басейну Сули, який Евля Челебі назвав "Лубенським степом". Єремія був останнім з Вишневецьких, старостів черкаських і канівських, які вели це освоєння. Внаслідок цього процесу на значній частині раніше позбавлених землеробського населення, неосяжних степів Лівобережжя, виникає цілий край, відомий в історії як Вишневещина. Він складався з територій, розташованих у сточищі Сули та Удаю, зі столицею у Лубнах.

Величезні маєтки Вишневецьких розташовувалися не тільки на новоосвоєній Лівобережній Україні, а й на Волині — на найдавніших землях роду. Є.Вишневецький активно впроваджував католицизм: будував костьольи на Лівобережжі: у Лубнах, Ромнах, Лохвиці; у Прилуках оселив ченців домініканського ордену. Споруджував костьольи також на Правобережжі, зокрема, у Білім Кам'янці та у Мошнах; більший і красивіший костьоль почав будувати у Вишневі, давній "столиці" Вишневецьких.

У 1646 р. Є.Вишневецький стає руським воєводою. Напередодні війни, у 1647 р., його "держава" нараховувала 38 460 господарств (тобто близько 230 тис. осіб) і 50 міст та містечок в одному тільки Київському воєводстві. Утримував 12 000 свого війська. Його річний прибуток з цих володінь перевищував 300 тис. польських злотих.

Після 1648 р., початку національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, на землях Вишневещини постають Лубенський та Прилуцький козацькі полки¹.

¹ Gierowski J.A. Rzeczpospolita w dobie złotej wolności (1648-1763) // Wielka Historia Polski. — Kraków, 2003. — Т.3. — S.29; Encyklopedia Powszechna — Warszawa, 1867 — Т.27. — S.241; Енциклопедія українознавства. — Львів, 1993. — Т.1. — С.264; Довідник з історії України. — К, 2001. — С.111.

Татарське військо, з яким їхав Евлія Челебі, поверталося після розгрому війська Семиградського (Трансільванського) князя Дьєрдя II Ракоци під Чорним Островом улітку 1657 р. Останній, разом зі Швецією та деякими іншими політичними утвореннями і силами, спочатку був союзником Б.Хмельницького у бойових діях проти Польщі. Пізніше останню підтримали Туреччина та Кримське ханство. Ракоци, разом з козацькими полками А.Жадановича, на початку літа бере Варшаву. Але внаслідок невдалого політичного маневрування Дьєрдь II Ракоци поступово втрачає союзників. Останнім його залишає Б.Хмельницький, який сам опиняється у надзвичайно скрутному зовнішньополітичному становищі, фактично позбавлений союзників. Тому, на описаний Евлією Челебі спустошливий рух татарських орд Україною, гетьман змушений був погодитися, щоб Османська імперія та Кримське ханство не стали у цей несприятливий момент прямими ворогами Війська Запорозького. Згадані Евлією Челебі надзвичайно урочисті зустрічі козаками татар в укріплених містах і містечках є не що інше, як єдина можливість запобігти прямим нападам на ці фортеці, наслідки яких могли бути ще гіршими, ніж спустошення татарами навколишніх сіл та інших поселень, що траплялися на шляху кочовиків. Як і на початку війни, Богдан Хмельницький фактично санкціонував великий татарський набіг за умови, що мусульмани не чіпатимуть самих козаків та міщан. Оскільки Османська імперія на той момент була у союзі з Польщею, а Військо Запорозьке (Держава Б.Хмельницького) було у безвихідному становищі, то Евлія Челебі залишався впевнений, що польська влада у тому чи іншому вигляді знову повернеться на всі українські землі, які до війни належали короні. Як видно з тексту, він навіть вважає козаків підданими польського короля. До речі, у турецькій історіографії українських, зокрема, запорозьких козаків інколи визначають як "польські козаки"².

Проте Евлія Челебі фіксує деякі політико-історичні реалії. Так, він згадує про правителя фортеці, який разом зі своїм полком вийшов зустрічати хана. Під "правителем фортеці" слід розуміти Лубенського полковника.

Далі Евлія Челебі проїжджає Черкащиною і прямує до Кременчука, опис укріплень якого подається нижче.

² Sertoglu Midhat. Resimli Osmanli Tarihi Ansiklopedisi. — Istanbul, 1958.

[ФОРТЕЦЯ КРЕМЕНЧУК]

"Виступивши з фортеці Черкаси, ми знову рухалися на південь і через дев'ять годин прибули до фортеці Кременчук. Вона має сімнадцять тисяч добірного війська і сім тисяч підданих-козаків. З цієї фортеці правитель її разом зі своїм полком вийшов зустрічати хана зі словами: "Милості просимо". Поруч з фортецею ми скуштували різні частування, а веселощі почалися, коли з неї гримнули тисячі гармат, а також прибули щедрі дарунки від її правителя. Його високість хан зробив під фортецею зупинку на два дні. При цьому всі барабани, зурни й органи, що знаходилися при полонених, яких [хан] узяв з їхніх фортець, були звалені в купу. А всі їхні прапори з хрестами були розвішані.

Фортеця Кременчук стоїть на землі польського короля і підпорядкована козаку Дорошенку. Це красива невелика фортеця, побудована з тесаного каменю. Усього війська в ній три тисячі. У фортеці ми бачили тільки один монастир, але в нього не входили. Рухаючись звідти на киблу берегом Дніпра, ми минали упорядковані села і за один перехід досягли фортеці Канів."

Коментар.

У першому реченні Евлія Челебі допускає грубу хронологічну помилку: Кременчук міг підпорядковуватися польському королю і гетьману Петру Дорошенку тільки у 1666 р. У 1657 ж році Б.Хмельницький лише призначив П.Дорошенка прилуцьким полковником.

Для наступного коментаря цього уривку треба згадати, що під час Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького з Кременчука було вигнано польських магнатів, і він став сотенним містом Чигиринського полку. Евлія Челебі у своєму творі на кілька рядків вище від опису Кременчука, при описі Черкас, зазначає, що у країну козаків вони (мандрівник із татарами) вступили у середині місяця мухаррема (мусульманського місячного календаря) 1068 (кінець жовтня 1657) року, тобто, після смерті Богдана Хмельницького (27 липня 1657 р.). Як відомо, після смерті Б.Хмельницького козацька старшина кременчуцької сотні перейшла на бік Польщі. Хоч козацька біднота і ремісники продовжували дотримуватися промосковської орієнтації, все ж таки можна стверджувати, що Кременчук "стояв на землі польського короля".

У 1662 р. промосковськи налаштоване населення міста витримує облогу військ польської орієнтації. Пізніше на допомогу оточеним прибувають війська Г.Г.Ромадановського.

Непокірних кременчужан намагався втихомирити Іван Брюховецький. Ставши гетьманом Лівобережжя у 1663 р, він тоді ж ходив під Кременчук і спалив його, але фортеці з козаками, які виступали проти нього, не міг узяти і відійшов до Гадяча”.

[ФОРТЕЦЯ КОБЕЛЯКИ]

“Кобиляк” цілком відбудований гетьманом. Руською це слово значить “кобила”. Ця фортеця також знаходиться під владою Сарикамиша, а козаки цих місць становлять одне ціле з козаками Сірка. Війська у них — до десяти тисяч.

Форма фортеці Кобиляк. Ця невелика красива чотирикутна фортеця побудована з каменю. Вона стоїть на березі Дніпра, над крутим урвищем. У ній є арсенал і гармати, а також декілька монастирів і крамниці. Рівнина, що лежить на протилежному, південному березі Дніпра, тягнеться до Кримських земель. Цей степ Хейхат має довжину в десять переходів, і жодна людина не живе у ньому. Один раз я, нікчемний, разом з татарами за одну ніч подолав відстань у ці десять переходів, і ми розграбували і розорили місцеві фортеці. Ця Сарикамисьька область простягається на десять переходів киблою до фортець Бендери й Аккерман і на вісім до фортеці Очаків.

Рушивши від цієї фортеці знову на киблу, ми через два дні прибули на стоянку Доган-гечит”.

Коментар

І.Сірко, під час цього походу Челебі, був ще тільки одним із полковників Війська Запорозького. Головним опорним пунктом його угруповання була Келеберда (сучасна Полтавська область, на лівому березі Дніпра). Як видно з Челебі, це угруповання мало вплив і в Кобеляках.

Тому третє речення уривку слід розуміти так, що “фортецю Кобиляк” охороняли козаки одного із запорозьких полковників — І.Сірка.

Щодо Дніпра у Кобеляках, то це очевидна помилка, адже підвищення корінного берега зі сходу від міста омиває Ворскла. “Декілька монастирів” — це наявні у місті церкви. Скоріше за все, тут Челебі плутає описи Кобеляк і Келеберди.

Подорож Евлії Челебі 1666 р.

Наступні уривки із “Сейхат-наме” Евлії Челебі відносяться вже до 1666 р. На відміну від походу 1657 р., за якого татари, що знаходились у

союзі з Військом Запорозьким та Річчю Посполитою, мусили створювати хоча б враження миру, у 1666 р. здійснюється звичайний татарський набіг. При цьому, описуючи похід 1657 р., Евлія Челебі постійно розповідає про грабунки і пљондрування сіл, і навіть знищення якоїсь частини населення Києва. Однак загалом фортеці татари не чіпають, — їх зустрічають там урочисто. У 1666 р., за словами Евлії Челебі, татари спалили і знищили всі найважливіші фортеці на берегах Дніпра та його допливів (Черкаси, Канів, Кобеляки, Лубни, Чигирин, Бубнове, Крилов, Жаботин, Медведівка, Капустин та інші), спалене було навіть якесь "давнє і велике місто на Десні", очевидно Чернігів, там вцілів лише кам'яний монастир-цитадель; вистояв тільки Кременчук, напад на який описаний в уривку нижче. Звісно, такі твердження є децю перебільшеними, хоча пожежі приміських сіл, посадів, форштадтів, а також деяких із названих фортець були реальністю.

"ОПИС ФОРТЕЦІ КРЕМЕНЧУК

Мовою московітів її називають Яшлавуз-керман. Це дерев'яна фортеця. Про те ж, що внутрішня частина фортеці — кам'яна, і про те, що вона підпорядкована гетьману-полковнику, а також про події, що відбулися в 1067 [1656-57] році, тобто в той рік, коли ми разом з ханом Мухаммед-Гіреєм ходили в області поляків і билися з табором сина Ракоци, докладно повідомлено під відповідним роком. Там же міститься й опис фортеці.

У цей раз, хоча фортеця і виявилася охопленою жорстоким вогнем, вона продовжувала жити й у вогні, як саламандра. Татарські воїни піддалися гарматному обстрілу і не змогли підійти впритул до неї. Однак усі чотири її сторони піддавалися обстрілу протягом п'яти днів і п'яти ночей, і, поки вона горіла, татари встигли взяти безмежну і нескінченну кількість полонених і майна зі скарбниць. У той же день ми рушили звідти, захоплюючи по дорозі різну здобич".

Коментар

Слово "Яшлавуз-керман", ще одна назва Кременчука, лише транслітероване радянськими перекладачами С.Н. і Р.Д.Івановими на російські літери. Навряд чи воно було турецьким, оскільки афікс "-лав" — ногайський (кипчацький) [Трепавлов, 2002]. Турецька мова відноситься до огузької гілки тюркських мов. Якщо "московіти" так називали Кременчук, то використовували тюркське слово кипчацької мовної гілки.

"Яш" перекладається як волога [Баскаков, 1998], кипчацьке "яшлав" відповідає огузькому "яшлак" або "яшлик". Отже, "яшлав" — волога, сирість, сира погода.

Афікс "-уз" чітко не визначений. Можливо, вказує на прикметник. Тобто, "Яшлавуз-керман" — Сира фортеця.

"Опис подорожі" Евлії Челебі є одним із цікавих джерел до історії Кременчука кінця Хмельниччини і початку Руїни. За цим твором, у 1657 р. у Кременчуці була кам'яна, хоча й невелика фортеця, з церквою та гарнізоном у три тисячі чоловік. Цим цифрам не слід довіряти, однак чисельність гарнізону паланок, невеликих дерев'яних укріплень, таких як Капустина Долина, Медведівка, Жаботин, Евлія Челебі оцінював у тисячу чоловік. Отже, Кременчук був сотенним містом і, звичайно, мав більше значення, ніж паланки, мав більший гарнізон, що помітив турецький мандрівник. Напевне, завдяки кам'яним укріпленням Кременчук вистояв під час татарського набігу 1666 р. Як видно з "Опису подорожі", татари палили всі дерев'яні будівлі та укріплення. Тільки кам'яні та цегляні не брав вогонь.

Евлія Челебі також звертає увагу на героїзм захисників Кременчука, які навіть, коли фортеця горіла, продовжували оборону тривалий час (п'ять днів і п'ять ночей Евлії Челебі навряд чи точні), і таки не пустили татар усередину. Це свідчить про справжню доблесть населення міста, яку помітив навіть ворог. У творі Евлія Челебі, як будь-який представник своєї держави, тим більше імперії, рідко вихваляє бойові заслуги ворогів.

Після Андрусівської угоди 1667 р. Кременчук включили до Миргородського полку.

Необхідно зауважити, що назва міста тюркського походження: кермен — фортеця; керменчік або, за давньою орфоепічною нормою, керменчюк — мала фортеця (-чюк — зменшувальний афікс). Аналогією може бути містечко Керменчюк на головному рукаві Кубані, яке у 14 ст. належало до найвідоміших у цій місцевості [Тунманн, 1990].

Як бачимо, обидві назви (Яшлавуз-керман і Кременчук) Кременчука тюркського походження. До того ж, Евлія Челебі, говорячи про такі міста як Черкаси, Медведівка, Кобеляки також розповідає про татарський початок їх історії, в тому числі і про татарське походження назви: "Її засновником був віровідступник, втікач від татар на прізвище Черкес. Від його імені і пішла назва фортеці Черкес-керман"; про Медведівку: "Її засновником був татарсь-

кий джигіт на ім'я Аю", "Аю" у перекладі означає ведмідь; назва "Кобиляк" також має тюркський афікс. Тюркські, переважно золотоординські елементи добре простежуються на Кременчуччині й археологічно. Так, у статті А.В.Артем'єва, К.М.Мироненка і О.Б.Супрунєнка "Обстеження золотоординських пам'яток на Полтавщині" [2004] описані поселення у с.Правобережна Кишенька Кобеляцького р-ну, селище поблизу с.Максимівка і поселення неподалік с.Келеберда Кременчуцького р-ну, а також руїни купольної гробниці золотоординської доби, розташованої навпроти північно-західної околиці сучасного Кременчука, на правому березі Дніпра, на кучугурах Білецьківських плавнів, неподалік від сучасного с.Білецьківка Кременчуцького р-ну, які помітив навіть Еріх Лясота у 1594 р., згадуючи про "стару татарську церкву на пагорбі, звідки півмилі до Кременчука".

За Г.Л. де Бопланом, "Кременчук — це острів завдовжки 1,5, завширшки 1 тис. кроків. З північного урвистого берега його висота 20-25 стіп, з південної сторони він низький. Лише на півльє далі, з боку Очакова, тут є будівельний ліс. На півночі острова є місце з твердим ґрунтом, досить вигідне для будівництва форту або замку, оточене долинами попід урвищами" [Боплан, 1990].

Золотоординське городище на Великих Кучугурах Дніпровських плавнів, на затопленому у новітній час Великому острові (Великому Лузі), що трохи нижче о.Хортиця, відоме за розкопками В.Й.Довженка у 1953 р. Розташоване воно проти с. Біленьке, за 30 км нижче м.Запоріжжя. Це було досить велике місто з мечеттю, мінаретами, будинками на кам'яних фундаментах. За складом знахідок, — кераміки, кахлів і монет, — місто датується 14-16 ст. і відноситься до золотоординських та кримських ("гіреєвських") часів. Не виключено, що у даному випадку мова йде про Мамай-Сарай, яке значиться в цьому районі, згідно із "Книгой большому чертежу", складеною наприкінці 16 ст. [Телегін, 1997]. За іншими даними, це Самис або Шехр ал Джедід [Попандопуло, Тихомолова, 1999]. Татарське городище 14-16 ст. (золотоординське, кримське) відоме також у нижній частині о.Хортиця, біля оз.Підкруглого. Воно досліджене В.Є.Іллінським. Знайдені матеріали аналогічні до виявлених на городищі Великі Кучугури [Телегін, 1997].

Тобто, археологічні знахідки золотоординської доби і опис Г.Л. де Боплана свідчать, що пізньосередньовічний Кременчук розташовувався на острові посеред плавнів. Подібне місцезнаходження мало золотоординське городище на Великих Кучугурах.

Чимало дослідників вважають, що Кременчук виник як одна із прикордонних фортець Великого князівства Литовського після перемоги князя Ольгерда над татарами у 1362 р. біля Синіх Вод на Південному Бузі, коли кордони Литви на Півдні досягли Чорного моря і були побудовані також Черкаси, Мишурін Ріг, а на Чорноморському узбережжі — Дашів (Очаків) і Хаджибей тощо.

Однак археологічні матеріали, письмові джерела і топонімічна інформація, яка міститься в останніх, зокрема, напівміфологічній розповіді Евлії Челебі про татарські часи на Полтавщині та Черкащині, його свідчення про татарське походження сучасних та забутих назв міст і містечок, а також їх тлумачення, доводять золотоординський початок історії цих населених пунктів: вони виникли ще до приходу литовців. Період розквіту таких поселень засвідчують багаті матеріали городища на Великих Кучугурах під Запоріжжям.

Існує й ще один опис Кобеляк, наведений Евлією Челебі:

"[ФОРТЕЦЯ КОБИЛЯК]"

Назва її означає "Кобилляча фортеця". Злощасні руси цих земель називають ріку Озю — "Ніпро". Ця фортеця докладно описана вище під роками сімдесятим і шістдесят сьомим. Вона стоїть на березі Дніпра і є однією з прикордонних фортець під владою Дорошенка. Протилежна, стосовно фортеці сторона Дніпра, аж до фортеці Ор у Криму являє собою степ Хейхат.

Під час цього нашого походу ми вийшли найждженими шляхами до населених місць країни невірних і розорили їх. За десять переходів у бік кибли від цієї фортеці Кобилляч розташована область Сарикамиш. Мовою злощасних русинів народ цього краю називають запорожцями. В одному значенні це слово тлумачиться як "порочні молодчики", а в іншому — "поріг у дверях".

Потім ми зі славетним ханом знялися зі стоянки під фортецею Кобилляч..."

Таким чином, наведені свідчення турецького мандрівника і розвідника Евлії Челебі зберігають цікаві і в дечому цінні дані щодо історії Полтавщини, кількох міст краю, зокрема, Лубен, Кобеляк і Кременчука. Саме популяризації цих історичних відомостей і має слугувати публікація уривків із твору турецького автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Артем`єв А.В., Мироненко К.М., Супруненко О.Б.** Обстеження золотоординських пам`яток на Полтавщині // Археологічні відкриття в Україні 2003-2004 рр. — К., 2004.
2. **Баскаков А. Н. и др.** Большой турецко-русский словарь. — М., 1998.
3. **Боплан Г. Л. де.** Опис України. — К., 1990.
4. Довідник з історії України. — К., 2001.
5. Енциклопедія українознавства. — Львів, 1993. — Т.1.
6. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. — К., 1967.
7. **Телегін Д. Я.** Часи козацькі. Січі запорозькі. — К., 1997.
8. **Попандопуло З.Х., Тихомолова И.Р.** Городище Большие Кучугуры. — Полтава, 1999.
8. **Трепавлов В. В.** История Ногайской Орды. — М., 2002.
9. **Тунманн.** Крымское ханство. — Симферополь, 1990.
10. **Эвлия Челеби.** Книга путешествия / Извлечение из сочинения турецкого путешественника XVII в.: Перевод и комментарии. — Вып. 1: Земли Молдавии и Украины. — М., 1961.

ПІСЛЯСЛОВО

Евлія, син Дервіша-Мухаммеда, голови цеху золотих справ у Константинополі, народився 10 могаррема 1020 р.х. (1611 р.), у роки правління султана Ахмеда I. Його батько в юності був прапороносцем султана Сулеймана. Дід Евлії (Демірджи-оглу Кара Ахмед бей) служив прапороносцем під час взяття Константинополя султаном Мехмедом. Мати Евлії, походила з Абхазії і разом зі своїм братом, в дівочтві, прибула до султана Ахмеда, який взяв хлопчика до числа своїх пажів, подарувавши його Мухаммед-Дервішу. Її брат отримав прізвисько Мелек (Янгол) і став відомий в історії Туреччини як великий візир — Мелек-Ахмед паша. Саме у складі його свити Евлія й здійснив більшу частину своїх мандрівок, пізніше описаних у подорожніх записках.

Евлія навчався у школі Гамід-ефенді і на протязі семи років отримував уроки Ахфаша-Ефенді. Його наставником у читанні Корану став Евлія Мухаммед, в честь якого і було названо хлопчика. Завдяки отриманим знанням та привабливій зовнішності Челебі став муезином у Айя-Софії. У 1635 р., в день Священної Ночі (Lailat al Kadir) він привернув до себе увагу Мурада IV. Султану сподобався його приємний голос і розумні висловлювання, що свідчили про глибокі знання. Через деякий час Евлія Челебі вступає до лав сипахійського війська і починає отримувати щоденну платню у розмірі 40 піастрів.

Його дядько, Мелек-Ахмед-паша, що в той час обіймав посаду великого візиря, у 1651 р. був переведений до Очакова губернатором, а звідти, потім, у Силістрію. Використовуючи нагоду, Євлія Челебі відвідав ці міста. Коли ж незабаром Мелек-Ахмед-паша був призначений губернатором Ванським, за ним туди ж рушив і племінник.

За легендою, Євлія Челебі, в 1630 р. побачив сон, який пророкував велику мандрівку, котру він був повинен занотувати, починаючи зі Стамбула. Описавши Стамбул, Євлія Челебі здійснює численні подорожі. Він відвідує Бурсу, Ізмит, Трабзон, Крим та Крит. Пристаючи до амбасад чи посадовців, Челебі знайомиться з Кавказом, Іраном, Анатолією, Сирією, Палестиною, Австрією, Німеччиною, Єгиптом, Суданом та Ефіопією. Двічі — з татарами — бере участь у набігах на Україну. Опис своїх подорожей автором об'єднаний у великий десятитомний твір, що неодноразово видавався у Туреччині, Австрії, Великобританії та Росії. Де і коли помер Євлія Челебі — достеменно невідомо.

В Україні уривки “Опису подорожі” Євлії Челебі видавалися кілька разів: Ф.К.Бруном в Одесі 1875 р., нещодавно — Є.В.Бахревським у Криму та В.Г.Кушніром в Одесі.

Науково-популярне видання

Тимченко Віктор Миколайович

Турецький мандрівник

**Евлія Челебі про фортеці Полтавщини
середини XVII ст.**

Серія “Джерела з історії Полтавщини”.

Вип. 3.

Українська мова

Полтава

Видавництво ”Фірма “Техсервіс”,

ВЦ “Археологія”

Центру охорони та досліджень пам’яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації

36011, м.Полтава-11, Комсомольська, 37, тел./факс 2-26-12

Комп’ютерний набір *Тимченко В.М.*

Відповідальний редактор, комп’ютерна верстка *Тітков О.В.*

Підп. до друку 28.10.2005 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Академія, Ньютон.
Друк офсетний.

Ук.-друк. арк. 1,1. Ум.-фарб. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,1. Тираж 300. Вид. № 106. Зам. № 5/2005.

Видавництво “Фірма “ТЕХСЕРВІС”, м.Полтава, вул. Мішенка, 2.

Серія
“Джерела з історії Полтавщини”,
вип.3

